

تاثیر فن آوری ارتباطات در روابط اجتماعی از منظر قرآن کریم

مشتاق قادری^۱ تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۵/۲

مهدی اکبرنژاد^۲

فتحعلیانی^۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۱/۳۰

چکیده

زندگی اجتماعی بر محور اصول و آداب و قوانین و روابطی تنظیم شده است. لذا اجتماعی بودن انسان نیز مقتضی آن است که روابط خود را با دیگران بشناسد و به درستی سامان دهد. از این رو بخش بزرگی از احکام و قوانین عقلانی و اخلاقی به حوزه رفتار اجتماعی انسان‌ها و چگونگی ساماندهی ارتباطات آنان باز می‌گردد. از آیات کریمه قرآن استفاده می‌شود که اجتماعی بودن انسان در متن خلقت و آفرینش او پی‌ریزی شده است. در این راستا، امروزه با گسترش فضای مجازی و فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی، اهمیت روابط اجتماعی و رعایت اصول آن بیش از پیش اهمیت یافته است. قرآن کریم در خصوص تاثیر فن آوری ارتباطات در روابط اجتماعی، به بحث در خصوص اصولی می‌پردازد که دارای اهمیت بنیادی است. آیات قرآن، الگویی برای ارتباطات کلامی میان فردی به حساب می‌آیند. نوع روش تحقیق توصیفی - تحلیلی و بر مبنای روش کتابخانه‌ای است.

کلمات کلیدی:

فن آوری ارتباطات، روابط اجتماعی، فناوری ارتباطی، آداب اجتماعی

^۱ دانشجوی دکتری گروه الهیات و معارف اسلامی، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران

^۲ دانشیار گروه الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران (نویسنده مسئول)

^۳ استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، واحد ملایر، دانشگاه آزاد اسلامی، ملایر، ایران

زندگی اجتماعی انسان بر محور اصول و آداب و قوانین و روابطی تنظیم شده است. لذا اجتماعی بودن انسان نیز مقتضی آن است که روابط خود را با دیگران بشناسد و به درستی سامان دهد. از این رو بخش بزرگی از احکام و قوانین عقلانی و اخلاقی به حوزه رفتار اجتماعی انسان‌ها و چگونگی ساماندهی ارتباطات آنان باز می‌گردد.

قرآن به عنوان کامل‌ترین کتاب برنامه ریزی دقیق و قابل توجهی در رسانیدن انسان به روابط مطلوب اجتماعی قرار داده است قرآن کریم از یک سو در هدف‌گذاری کلی رسالت پیامبران، اهداف اجتماعی را در چشم انداز عمومی قرار می‌دهد و از سوی دیگر در احکام گوناگون حتی احکام عبادی، توجه به میدن روح اجتماعی در برابر منافع فردی برجسته کرده است. با توجه به اینکه بر طبق قاعده «جری» و انطباق در قرآن که آیات قرآن اختصاص به مورد خاصی ندارند و جاری هستند در همه امور و مختص به زمان نزول خاصی نیستند مثل جریان آب یا جریان کشتی در دریا و اینکه تطبیق آیات قرآن بر مصادیق دامنه وسیع و گسترده دارد به تبعیت از آموزه های وحیانی روایات رسیده از معصومین نیز نسبت به این امر مهم اهتمام داشته و با تاسی از قرآن هم در روایات پیامبر اکرم (ص) و هم روایات سایر معصومین نسبت به روابط اجتماعی سالم و بنیادین روایات زیادی در منابع روایی وارد شده است و این خود نشان دهنده انطباق و جاری بودن آموزه های الهی با زندگی اجتماعی انسانها میباشد که خداوند بدرستی و حکیمانه به این مسائل توجه داشته و آن را در زندگی اجتماعی انسانها قرار داده و به عنوان الزامات اجتماعی در قالب احکام و آموزه های اخلاقی بیان کرده است.

بنابراین روابط اجتماعی در اسلام نیز از موقعیت ممتازی نسبت به سایر ادیان برخوردار است. به عبارتی اسلام تنها دینی است در میان دیگر ادیان صد در صد اجتماعی است و نه تنها به تحکیم روابط اجتماعی در انسان‌ها و کاهش تنش و تضاد نظر دارد که به تعالی انسان در خلال این روابط نیز اهمیت داده است. بنابراین الگوی مدون بر اساس آیات قرآن، انسان را به عنوان عضوی از یک کل معرفی مینماید و با طراحی الگویی برترین، انسان را به هدف خلقت نزدیک مینماید. دین با ایجاد تعهد و حس مسئولیت در انسان به هموعان و افراد اجتماع و افشاندن بذل صلح و صفا، اعتماد و علاقه نسبت به یکدیگر موجب می‌شود که اجتماع و زندگی جمعی، سالم و مطلوب شود و روابط اجتماعی بهبود یابد.

از آیات کریمه قرآن استفاده می‌شود که اجتماعی بودن انسان در متن خلقت و آفرینش او پی‌ریزی شده است. چنانکه در سوره مبارکه حجرات آیه ۱۳ می‌فرماید: « يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ». ای مردم! شما را از مردی و زنی آفریدیم و شما را ملت‌ها و قبیله‌ها قرار دادیم تا به این وسیله یکدیگر را بازشناسید (نه اینکه به این وسیله بر یکدیگر تفاخر کنید) همانا گرامی‌ترین شما نزد خداوند متقی‌ترین شماست». در این آیه کریمه ضمن یک دستور اخلاقی، به فلسفه اجتماعی آفرینش خاص انسان اشاره می‌کند به این بیان که انسان به گونه‌ای آفریده شده که به صورت گروه‌های مختلف ملی و قبیله‌ای درآمده است، با انتساب به ملیت‌ها و قبیله‌ها بازشناسی یکدیگر که شرط قطعی زندگی اجتماعی است صورت می‌گیرد، یعنی اگر این انتساب‌ها که از جهتی وجه اشتراک افراد و از جهتی وجه افتراق افراد است، نبود، بازشناسی ناممکن بود و در نتیجه زندگی اجتماعی که بر اساس روابط انسان‌ها با یکدیگر است امکان‌پذیر نبود.

از سوی دیگر، آثار مثبت استفاده از اینترنت به روز کردن اطلاعات، تسهیل در روابط، استفاده از مطالب علمی جدید و دسترسی به فن آوری بروز می باشد. اما، به موازات آن شاهد گرایش افراد و مخصوصاً قشر نوجوان و جوان به عشق های مجازی، کلاهبرداری های اینترنتی، افشای اطلاعات و اسرار مردم، سوء استفاده های اخلاقی، هرزه گری، شخصیت های دروغین، دروغگویی و بسیاری دیگر از این موارد آسب های ناشی از این فن آوری های ارتباطی هستند.

.. با توجه به نقش فضای مجازی در توسعه ی جوامع، در جامعه ی ما نیز، در سالهای اخیر به فن آوری اطلاعات و ارتباطات اهمیت زیادی داده شده است؛ با این حال، در این رابطه علاوه بر محسنات فراوان آسب های جدی وجود دارد که بررسی و ریشه یابی آنها ضروری است. از آن جا که انسان موجودی است اجتماعی، سرتاسر وجود او را پیوندها، علاقه ها و ارتباطات تشکیل می دهد و نیازمند به برقراری ارتباط با دیگران است که وجود چنین ارتباطاتی نقش فوق العاده ی در سلامت روانی انسان ها دارد و باعث بر آورده شدن نیازهای مادی و معنوی انسانها می شوند پس بنابراین نقش روابط اجتماعی اینجا مشخص خواهد شد چرا که در بسیاری از مسائل مربوط به زندگی انسانها بطور مستقیم تاثیر گذار هست و باعث سلامت، آرامش و تامین نیازهای مادی و معنوی انسانها را فراهم می آورد و متناسب با این مسئله هست که خداوند متعال در آیات و روایات بی شماری بر این مسئله توجه داشته و آن را جزء لاینفک زندگی انسانها قرار داده است.

روابط اجتماعی از منظر قرآن کریم

دین مبین اسلام، و قرآن به مثابه شالوده آن، به اجتماعی، و روابط اجتماعی، با نگاهی فراگیر و دقیق نگریسته است. قرآن برای اجتماع، حیات و زندگی و هلاکت و نابودی قائل است و بقا و تلاش امتها را براساس قوانینی ثابت و بی تغییر و در موعد مقرر و اجل تعیین شده می داند. قرآن، اولین و اصلی ترین سند دین اسلام می فرماید: "و لکل أمة أجل فإذا جاء أجلهم لا يستأخرون ساعة ولا يستقدمون" "هر امتی را اجلی است و چون اجلشان در رسد، نه ساعتی از آن تأخیر می کنند و نه پیشی می گیرند"؛ و نیز "و ما أهلكنا من قریة إلا و لها کتاب معلوم * ما تسبق من أمة أجلها و ما يستأخرون" "هیچ قریه ای را هلاک نکردیم مگر آنکه اجل معینی داشتند هیچ امتی از اجل خویش نه پیش می افتد و نه پس می ماند".

قرآن به گونه ای عمومی و کلی، تحقق بسیاری از فرمانها و آموزه های خود را به شکل اجتماعی خواسته است. سفارش به صبر اجتماعی در کنار صبر فردی و نیز مرابطة همگانی در آیه آخر سورة آل عمران:

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ"؛ تأکید بر ادای عمومی و به جماعت نماز جمعه به عنوان نماد عبادت اجتماعی و مصداقی از مهمترین دستور عبادی دین اسلام (نماز) در هر هفته و در وقت معین در حضور هم و در محضر امام جامعه " إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا

الْبَيْعَ؛ فرمان به حج " فيه آيات بينات مقام إبراهيم و من دخله كان آمناً والله على الناس حج البنت من استطاع إليه سبيلاً و من كفر فإن الله غنى عن العالمين " " در آن نشانه‌هایی روشن [از توحید و حکمت و رحمت خداوند است و از آن جمله] مقام ابراهیم است و هر که به آنجا وارد شود در امان است و خدا را بر عهده مردم [این حق] است که آن خانه را قصد کنند و اعمال حج آنجا را به جا آورند البته بر کسی که بتواند به سوی آن راه یابد و هر که کفران نماید [بداند که] حتماً خداوند بی نیاز از جهانیان است؛ و فرمان به حرکت و افاضه در آن از هر جا که عموم مردم می روند "ثم أفيضوا من حيث أفاض الناس" همگی نمادهایی قابل ارائه برای این موضوع است که قرآن، دستورات خود را در بستر جامعه جاری می کند و در اندیشه تحقق آنها در عرصه گسترده اجتماع است. قرآن جهاد را برای حفظ کيان جامعه واجب می کند و امر به معروف و نهی از منکر را برای هدایت کلی جامعه، فریضه می داند و زکات و خمس را برای رفع نیازهای کلی جامعه، وضع می کند و بیش از هر کتاب دینی دیگر، بر این همه و نیز وجود و حضور امام در جامعه و رهبری و هدایت او در همه عرصه های اجتماعی و سیاسی و مدیریتی تأکید می ورزد.

اهمیت روابط اجتماعی در قرآن

آیت الله جوادی آملی در کتاب «جامعه در قرآن» ضمن طرح دیدگاههای مختلف درباره دلیل اجتماعی زیستن انسان و مروری بر دیدگاه عالمه طباطبایی، با ارائه تحلیلی عقلی از زندگی اجتماعی مینویسد:

«انسان نه مانند فرشته است که معصوم باشد، و نه چون حیوان تا همه همت او پر کردن شکمش باشد، بلکه دارای دو جهت است: یکی حیثیت طبیعی که ذات اقدس الهی آن را به طبیعت طین، حملاً مسنون و گل و الی اسناد میدهد (انی خالق بشر من صلصال من حماء مسنون) در واقع من آفریننده بشری هستم که از گل خشکیده‌های که از گل سیاه (بدبوی مانده) شکل یافته، گرفته شده است (حجر/ ۲۸) و دیگری حیثیت فطری او که مستلزم فرشته خوبی است (فَإِذَا سَوَّيْتَهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ)؛ ص/ ۷۲ و هنگامی که او را مرتب نمودم و از روح خود در او دمیدم، پس برای او سجده کنان در افتید. انسان از جنبه طبیعت مستمر بالطبع است، اما روح او مدنی بالفطره است و بین این دو گرایش همواره جهاد اکبر برپاست. پس انسان طبعاً باید در جامعه به سر برد، ولی این گرایش به اجتماع غیر از قانون مداری، عدل محوری و حق طلبی اوست، بنابراین اصل زندگی جمعی انسان مقتضای طبع اوست، لیکن متمدن بودن، عدلخواهی و حق طلبی مقتضای فطرت اوست، نه طبع او.» (جوادی آملی، ۴۲-۴۴)

در بینش قرآنی این نکته مسلم است که پیدایش بشر در روی زمین با یک زن و مرد به نام آدم و حوا به صورت زندگی خانوادگی آغاز شده و ارتباط جنسی و آرامش و سکون، وابستگی خانوادگی و عوامل عاطفی و روانی، نخستین حلقه‌های ارتباط انسانها و تشکیل زیربنای جامعه انسانی یعنی خانواده است؛ چنانکه خداوند در آیات شریفه ۳۱ و ۳۱ سوره روم میفرماید: وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ* وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

بر این اساس، تفاوت انسانها از جهت استعدادها، مواهب جسمی، روحی، عقلی و عاطفی که بر اساس قوانین جهان آفرینش پایه ریزی شده، امری طبیعی است. این امر افراد را به یکدیگر نیازمند ساخته و آنان را به زندگی اجتماعی دعوت میکند و ضرورت آن را بیش از پیش برایشان نمایان میسازد. همچنین نیازهای مختلف انسان که

روز به روز افزایش مییابد و بشر به تدریج از آن مطلع میشود، همگی موجب میگردند به طور طبیعی اجتماع پدید آمده را استقرار و استحکام بخشند تا افراد - گرچه از روابط سببی و نسبی واحد برخوردار نباشند و یا از ملیتها و نژادهای گوناگون منشعب شوند - نه تنها به اجتماعی زیستن تن دهند، بلکه به آن استحکام بخشند و از متلاشی شدن آن جلوگیری کنند.

به عبارت دیگر، زندگی اجتماعی طرحی است در آفرینش انسان و با طبیعت بشری او سرشته شده است. این شیوه زندگی گویی ریشه در اعماق جان بشر دارد، به طوری که انسان تا با این ویژگی ها و کشش های انسانی باقی است، این گرایش به سوی جامعه و حیات اجتماعی نیز تجلی مییابد که آیات ذکر شده مؤید آن است .

تشریح قوانین و روابط اجتماعی در فن آوری های ارتباطی در قرآن

انسان این موجودی که بر حسب فطرتش اجتماعی است در اولین اجتماعی که تشکیل داده یک امت بود ، انگاه همون فطرتش وادارش کرد تا برای اختصاص دادن منافعش به خود با یکدیگر اختلاف کنند ، از اینجا وضع قوانینی که باعث رفع این اختلافات گردد را لازم میدید . و این قوانین لبلس دین به خود گرفت و مستلزم بشارت و ثواب و عقاب گردید و برای اصلاح و تکمیلش لازم شد که عبادتی در آن تکمیل گردد ، تا مردم از ان راه تهذیب گردند و به منظور این کار پیامبرانی مبعوث شدند ، و رفته رفته ان اختلافات در دین راه یافت ، بر سر معارف دین و مبدا و معاد اختلاف کردند و در نتیجه به وحدت دینی لطمه وارد شد ، شعبه ها و حزب ها پیدا شد . و به تبع اختلاف در دین اختلاف های دیگری به همراه داشت و این اختلافها بعد از تشریح دین به جزء دشمنی از خود مردم دین دار هیچ علت دیگری نداشت . چون دین برای حل اختلاف آمده بود ، ولی یک عده از در ظلم و طغیان خود دین را هم با اینکه اصول و معارفش روشن بود و حجت را بر آنان تکمیل کرده بود مایه اختلاف کردند. پس در نتیجه اختلاف ها دو قسم شد یکی اختلاف در دین که منشاش ستمگری و طغیان بود ، یکی دیگر اختلافی که منشاش فطرت و غریزه بشری بود ، و اختلاف دومی که همان اختلاف در امر دنیا باشد باعث تشریح دین شد ، و خدا به وسیله دین خود روشن ساخت و خدا هر کسی را بخواهد به سوی صراط مستقیم هدایت میکند.

پس دین خدا تنها وسیله سعادت برای نوع بشر است و یگانه عاملی است که حیات بشر را اصلاح می کند . چون فطرت را با ذفطرت اصلاح می کند . و قوای مختلف فطرت را در هنگام کوران و طغیان تعدیل نموده ، برای انسان رشته سعادت زندگی در دنیا و اخرتش را منظم و راه مادیت و معنویتش را هموار مینماید. (طباطبایی ، المیزان ، ج ۱۶۸/۲).

اجتماعی شدن افراد برخاسته از اضطرار افراد به زندگی اجتماعی است ، زیرا انسان به تنهایی قادر به انجام همه امور زندگی خود نیست بنابراین باید اجتماعی باشد و لازمه روابط اجتماعی نیز دوری کردن از تفرقه و اختلاف است و برای بوجود نیامدن اختلاف در اجتماع نیاز به قوانینی است که اجتماع انسانی را تقویت کرده ، از اختلاف جلوگیری کند. و به دلیل اینکه انسان دارای دو بعد جسمانی و روحانی است ، واضح این قوانین هم باید کسی باشد که به همه نقص ها و کمالات انسان واقف باشد و تنها ذکسی که این ویژگی را دارا میباشد خالق انسان است. و از انجاییکه خالق انسان خداوند است این قوانین را خداوند باید تشریح کند که همین رنگ دین بخود میگیرد.

نکته دیگری که در کلام علامه وجود دارد این است که ایشان منشاء اجتماع را غریزه استخدام گری انسان میدانند و میفرمایند با توجه به علمی که خداوند در انسان قرار داده و با توجه به غریزه استخدام گری انسان، انسان همه چیز را در راستای منافع خود استخدام میکند.

علامه منشا استخدام گری انسان را با مدنی بالطبع بودن او نتیجه میکند. علامه برای اجتماع انسانی سه منشا ذکر میکند؛ اضطراب، غریزه استخدام گری، مدنی بالطبع بودن که هر سه منافاتی با همدیگر ندارند و در جمع این سه باید گفت چون طبع انسان به واسطه غریزه استخدام گری در پی انتفاع بردن و بهره کشی همه چیز برای خودش است انسان را مجبور به زندگی اجتماعی میکند.

و به عبارت دیگر این اذعان است، که انسان به هر طریق ممکن به نفع خود و برای بقای حیاتش از موجودات دیگر استفاده کند و به هر سببی دست بزند. و به همین جهت است که از ماده این عالم شروع کرده ف آلات و ادواتی درست میکند تا با آن ادوات در ماده های دیگر تصرف کند، کارد و چاقو و اره و تیشه میسازد، سوزن برای خیاطی و ... و نیز انواع صنعت ها و فنونی برای رسیدن به هدف هایی که در نظر دارد میسازد. و باز به همین سبب انسان شروع میکند به تصرف در گیاهان انواع مختلف تصرف ها در آن میکند. و همچنین در حیوانات تصرف کرده و از انواع مختلف راز گوشت و پوست و عیره از آنها استفاده میکند و حتی به استئثار حیوانات اکتفا نکرده و دست به تصرف در همنوع خود میزند و به هر طریقی که برایش مقدور باشد از آنها استفاده میکند اینها مواردی بودند از استخدام موجودات دیگر (طباطبایی ۱۳۷۴۲/۱۷۵).

علامه طباطبایی برای توضیح روحیه استخدام گری افراد و اینکه این استخدام گری انسان چطور باعث ایجاد جامعه میشود به مدنی بالطبع بودن انسان اشاره میکند و میگوید: بشر همچنان به سیر خود ادامه داد تا به این مشکل برخورد که هر فردی از فرد و یا افراد دیگر همان را میخواهد که آن دیگران از او می خواهد. لاجرم ناگزیر شد این معنا را بپذیرد که هم‌منظور که او میخواهد از دیگران بهره کشی کند باید اجازه دهد که دیگران هم به همون اندازه از او بهره کشی کنند و همین جا بود که پی برد باید اجتماعی مدنی و تعاونی تشکیل دهد و بعد از تشکیل اجتماع فهمید که دوام اجتماع و در حقیقت دوام زندگی منوط بر این است که اجتماع به نحوی استقرار یابد که هر صاحب حقی به حق خود برسد و مناسبات و روابط متعادل شود و این همان عدالت اجتماعی است.

۳-۶- مولفه های تاثیرگذار در استفاده کاربردی از قرآن برای ارتقای کیفیت روابط اجتماعی در فضای مجازی

با توجه به اینکه قرآن چراغ هدایت و راهنمای الهی انسان در همه زمانها بوده است و در هر عصری برنامه هایی برای زندگی بشر دارد، اصیل ترین منبع در ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی، به شمار می رود پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم در اهمیت این موضوع می فرماید: "هرگاه فتنه ها چون شب تاریک شما را فراگرفت به قرآن مراجعه کنید که دارای ظاهر و باطن است و برای کسی که به آن مراجعه کند چراغ هدایت و فروزانگاه حکمت و دلیل معرفت است" (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۵۹۹). عصر جدید با پیشرفتی که در حوزه ارتباطات و فناوری اطلاعات حاصل شده است، به عصر ارتباطات مشهور است. در این عصر نیز اگر به قرآن مراجعه شود می توان دستورالعمل هایی برای استفاده بهتر از فضای مجازی استخراج کرد.

شهید صدر، از قرآن پژوهان معاصر در زمینه تفسیر قرآن است. او درباره لزوم توجه به قرآن در پاسخ به مسائل روز می گوید: در سالت جهانی اسلام برآوردن نیازهای روز و دفع شبهه هاست و موضوعات مورد نیاز ابتدا باید در عالم خارج از قرآن بررسی شود تا از تجربه ها و راه حل های اندیشه بشری استفاده شود و از طریق مجموعه تجربه های علوم روز در گفت و گو با قرآن نتایجی به دست آید که برآورنده نیازها و پاسخگوی سوال های بشری است و حقایق والای قرآنی را در صحنه اجتماع به طور ملموس آشکار کند" (صدر، ۱۴۰۹: ۵۱). علامه طباطبایی نیز معتقد است اسباب نزول موجب انحصار آیات قرآن کریم در همان مورد خاص نشده بلکه آیات قرآن، عام و شامل تمام انسان ها در هر عصر و زمان است.

با توجه به اهمیت نقش قرآن در برآوردن نیازهای روز در این بخش قصد داریم با تکیه به روش شهید صدر به بررسی به از راهکارهای اخلاقی در ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی در خانواده بپردازیم بدین منظور با بهره گیری از آیات قرآن، راهکارهایی برای رفع بخشی از مشکلات ناشی از فضای مجازی ارائه می کنیم.

۱-۶-۳- توجه به نقش ایمان و اعتقاد واقعی (صداقت در ایمان) در برابر آسیب های فضای مجازی

پیامدهای ضعف ایمان و بی صداقتی در دینداری به اجتماع کشیده می شود و موجب فساد شخص و حتی جامعه می گردد. بنابراین بی ایمانی به خدا و قرآن در فضای مجازی به فسادهایی چون بحرانهای معرفتی منجر می شود. صداقت و ایمان رابطه تنگاتنگی با یکدیگر دارند؛ به گونه ای که هرگاه صداقت نباشد ایمان نیز وجود ندارد. خداوند متعال در برخی از آیات قرآن، هرگاه صدق و راستی را از افرادی نفی کرده بی ایمانی آنان را نیز تصریح کرده است؛ برای مثال، در آیه "و كَيْفَ يُحْكُمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ" (مائده ۴۳)، بی صداقتی یهود را درباره تورات مذمت کرده و آن را با ایمان نداشتن آنان مرتبط می داند در تورات حکم خدا درباره زنانی محصنه آمده بود؛ اما قصد آنان از مراجعه به پیامبر (ص) این بود که اگر پیامبر (ص) در این باره حکم جدیدی داد، ضمن نجات دادن افراد خود از حکم سنگسار در آینده به تمسخر ساحت پیامبر (ص) بپردازند و بگویند چگونه قرآن مصدق تورات است، در حالی که احکام متفاوتی دارد و بدین ترتیب، به رد دعوت ایشان به اسلام بپردازند. خداوند متعال نقشه آنان را باطل کرد و با نزول این آیه به بی صداقتی یهود در دینشان و در نتیجه بی ایمانی آنان تصریح فرمود. این آیه نقش صداقت و راستی و ارتباط را آن با ایمان روشن می کند و می تواند به اعتقادات، محیط خانواده و فضای مجازی نیز تعمیم یابد. افزون بر این توجه به داستان پیامبرانی چون یوسف (ع) و ایمان راستین او و داستان قوم حضرت لوط (ع) و عذاب آنان (به دلیل سرپیچی از اخلاق) نیز در ارتقای سواد فضای مجازی اهمیت دارد.

خداوند متعال در آیه ۱۵ سوره حجرات که یکی از مهم ترین آیات در بحث صداقت است، صفات مؤمنان را چنین بیان می کند: "إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ". طبق آیه، مؤمنان کسانی اند که به خدا و رسول او ایمان دارند و با جان و مالشان در راه خدا جهاد میکنند. مجاهده به اموال و انفس؛ یعنی در راه خدا تا آخرین حد توان در انجام تکلیف مالی کوشیدن خداوند در پایان این آیه می فرماید: "اینان راستگویانند". این جمله برایمان مؤمنان، مادام که آن صفات را حفظ کرده باشند صحه گذاشته و تصدیق می کند (ر ک: طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۸: ۴۹۳). بنابراین، ایمان واقعی ایمانی

است که در عمل نمودار شود، نه اینکه ظاهری باشد و تنها با زبان به آن اعتراف شود؛ همان گونه که صداقت نیز در سه بعد گفتار رفتار و اندیشه محقق می‌گردد. پس این آیه نیز شاهدی بر رابطه ایمان و صداقت است.

کاربران فضای مجازی نباید تحت تأثیر اینترنت و شبکه های غیراخلاقی، به ویژه شبکه هایی که معاندان با هدف گمراه کردن مسلمانان و تضعیف اعتقادات آنان پایه گذاری کرده اند قرار گیرند. همچنین کاربران تا وقتی که درباره عقاید و اصول دینی خود اطلاعات و دانش کافی ندارند نباید به این فضاها وارد شوند (اقدام فردی).

برنامه ریزان فرهنگی، مبلغان و افراد با ایمان باید از یک سو در برابر شبکه های ضد اعتقادی و ضداخلاقی ایستادگی کنند و با بستن این شبکه ها از پیشرفت آنها جلوگیری کنند و از سوی دیگر برای محافظت از مبانی اسلام به تشکیل صفحات و کانالهای دینی و اخلاقی بپردازند؛ زیرا طبق آیه یاد شده مؤمنان واقعی کسانی هستند که در راه دین خدا با مال و جانشان کوشش می‌کنند.

۲-۶-۳- توجه به نقش ایمان به خدا و توکل بر او در رفع مشکلات روحی روانی در فضای مجازی

با توجه به آیاتی مانند: (وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ) (آل عمران ۱۳۹) وَالَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ) (رعد، ۲۸)، ایمان حقیقی ناراحتی را از انسان می‌زداید و از هجوم اضطراب به دل جلوگیری می‌کند.

انسان باید هنگام هجوم ناراحتی با اتکا به ایمان خود را از غم رها سازد. افراد باید در رویارویی با جذابیتهای رنگارنگ فضای مجازی با ایمان به خدا و اعتقاد به او از بروز مشکلاتی چون اضطراب، ناراحتی تشویش و دلهره در خانواده جلوگیری کنند و از فواید فضای مجازی بهره گیرند. آیات قرآن گویای رابطه ایمان با آرامش روانی و درونی و غلبه بر مشکلات است.

یکی از آیات در اهمیت توکل بر خدا، آیه (وَاللَّهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَ مَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ) (هود، ۱۲۳) است. این آیه در بیان مقام اعتماد و التجا به خدای سبحان و نیز برای دلگرمی و اطمینان قلب پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم نازل شده به ایشان می‌گوید به کار و وظیفه خویش بپرداز و بدان غیب آسمانها و زمین به دست پروردگارت است. پس او را عبادت کن و در همه امور، او را وکیل خود قرار ده و بر هیچ سببی از اسباب توکل مکن و خداوند از آنچه می‌کنند غافل نیست (طباطبایی ۱۳۷۴، ج ۱۱، ۹۶ و ۹۷).

در مشکلات برآمده از فضای مجازی انسان باید افزون بر تلاش برای رفع مشکلات به خداوند متعال توکل کند؛ چون توکل به خدا صداقت در ایمان را بیشتر می‌کند و انگیزه فرد را برای حل مشکلات جامعه می‌افزاید.

۳-۶-۳- توجه به نقش تقوا در رفع مشکلات رفتاری در خانواده و جامعه و ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی

خداوند متعال برای رفع مشکلاتی مانند اعمال غیر اخلاقی، تهمت، حرمت شکنی، سوء ظن و.... راهکار تقوا را معرفی کرده است طبق آیه شریفه (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ)، (توبه، ۱۱۹)، مفهوم تقوا با صدق هماهنگی دارد. خداوند در آیات ۱۱ تا ۲۶ سوره نور به موضوع "افک" اشاره می‌کند. در شأن نزول آیات آمده که درباره عایشه نازل شده است. داستان آن به طور خلاصه چنین است فردی از منافقان به نام "عبد الله بن

ابی سلول "به همسر پیغمبر تهمت زنا زد و این شایعه دهان به دهان میان مردم رد و بدل شد تا اینکه به گوش پیامبر رسید. پیامبر (ص) از نادرستی این سخن مطلع بود؛ اما برای تنبیه مسلمانان این آیات نازل شد خداوند در این آیات از سوره نور، با تکیه بر شأن نزول آن نکاتی را بیان کرده است.

۴-۶-۳- توجه به دوری از تهمت زدن

با توجه به آیات سوره نور نخستین کسی که به همسر رسول خدا تهمت زنا زد، از منافقان بود و با این کار سعی داشت به اسلام خدشه وارد کند این تهمت به دلیل ضعف فرهنگی در میان مردم انتشار یافت و نقل مجالس شد. خداوند در آیه **إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْأَفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ** (نور، ۱۱) عذاب بزرگی را برای تهمت زندگان وعده داده است.

امروزه دسترسی به فضای مجازی بسیار آسان است و کاربران خواسته یا ناخواسته مسائلی از زندگی شخصی خود را به اشتراک میگذارند یا اینکه برخی از اطلاعات شخصی افراد با اغراض مختلفی چون آبروریزی به سرقت می رود و منتشر می شود. گاهی نیز بر اساس شایعه ای تهمت های ناشایستی به اشخاص زده می شود. کاربران فضای مجازی با تمسک به تقوا نباید اطلاعات شخصی افراد را در فضای مجازی نشر دهند؛ زیرا این کار نشانه ای از بی صداقتی در ایمان است و طبق آیه، نتیجه شری در پی دارد که دامنگیرشان خواهد شد.

اهمیت این موضوع در قرآن به اندازه ای است که خداوند تکرار آن را با بی ایمانی یکسان می داند؛ **(يَعْظُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ، وَيَبِينُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ)** (نور، ۱۷ و ۱۸). تهمت زندگان بدون هیچ دانش و آگاهی و حتی بدون شهادتی به همسر رسول خدا (ص) را تهمت زدند این تهمت برای شخصیت رسول اکرم (ص) و دعوت مردم به اسلام بسیار خطرناک بود.

گروهی با مقاصد گوناگون به بزرگان جامعه یا افراد مشهور دیگر تهمت می زنند. برخی نیز برای سرگرمی یا به دلیل ضعف فرهنگی به تهمت زدن به افراد معمولی یا حتی ضعیف می پردازند یا به گونه ای عمل می کنند که زمینه تهمت زدن به این افراد فراهم شود. کاربران با الگو گرفتن از قرآن باید مفهوم تقوا را در فضای مجازی رعایت کنند و از تکرار تهمت حتی به افراد معمولی یا ضعیف نیز خودداری کنند.

۵-۶-۳- پرهیز از سوء ظن

(كُلًّا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِنَفْسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ) (نور، ۱۲). خداوند در این آیه مسلمانان را توبیخ کرده است؛ چون وقتی داستان افک را شنیدند، آن را رد نکردند و متهم را برتر از چنین اتهامی ندانستند و نگفتند این صرفاً افترايي آشکار است (ر. ک طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۵: ۱۳۰).

فراگیری اینترنت و فضای مجازی فرصتی را برای ارتباطات گوناگون فراهم کرده است؛ برای مثال، افراد با حضور در شبکه های اجتماعی و تشکیل گروه ها با یکدیگر روابط مجازی برقرار کرده اند در این گونه رابطه ممکن است کاربران به بهانه های مختلفی چون تهمت، دچار سوء ظن به یکدیگر شوند. این مسئله پیامدهای ناخوشایندی

برای خانواده دارد و باید با خوش بینی از این امر جلوگیری کرد؛ زیرا خوش بینی فضای خانواده را صمیمی تر و روابط را مستحکم می‌کند.

۶-۳- دوری از شایعه پراکنی و دامن زدن به شایعات، حتی به طور غیر عمد

(وَإِذْ تَلَقَوْهُ بِاللَّسْتِبْكَمِ وَ تَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَ تَحْسِبُونَهُ هَبْنًا وَ هُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ) (نور، ۱۵)، «تلقى قول» به معنای گرفتن و پذیرفتن سخنی است که به انسان القاء می‌کنند. مقید شدن "تلقى" به "السنه" برای آن است که داستان افک صرفاً انتقال سخن از زبانی به زبانی دیگر بود؛ بدون اینکه تدبر و تحقیقی درباره آن سخن انجام گیرد. بنابراین، عبارت "وَ تَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ، عبارت «إِذْ تَلَقَوْهُ بِاللَّسْتِبْكَمِ» را تفسیر می‌کند؛ زیرا "قول" عبارت است از سخن گفتن بدون تحقیق و تبیین قلبی که جز دهانها ظرف و موطنی ندارد و از فکر و اندیشه و تحقیق سرچشمه نگرفته است (ر. ک: همان ۱۳۱).

باید از شایعه پراکنی در فضای مجازی جلوگیری کرد، به ویژه هنگامی که بدون هیچ تحقیق و اطلاعی، عکس فیلم یا نوشته ای در فضای مجازی منتشر می‌شود؛ چون این عمل موجب ریختن آبروی افراد می‌گردد. افزون بر این کاربر نباید هرچه در فضای مجازی و شبکه های اجتماعی دید با شنید برای اعضای خانواده یا دیگر گروه ها در فضای مجازی نقل کند. انسان باید عاقل حکیم و صبور باشد. گاهی نقل مطلبی بدون آگاهی از پیشینه آن مشکلاتی را در خانواده به وجود می‌آورد که باعث شک و دودلی در میان اعضای خانواده می‌شود. حضرت علی (ع) می‌فرماید:

"هرچه را شنیدی بدون بررسی برای مردم بازگو مکن که همین برای دروغگویی تو کافی است" (نهج البلاغه ، نامه ۶۹، ۱۳۸۹، ۶۱۱).

این حدیث نیز تأکیدی است بر لزوم تحقیق و تفحص پیش از انتشار اخبار در فضای مجازی (برای جلوگیری از شایعه پراکنی)

خداوند در آیه «وَ لَوْ لَأِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ» (نور، ۱۶)، شنندگان تهمت را توبیخ کرده است که چرا موقع شنیدن آن "سبحانک" نگفتید. این عبارت که یک جمله معترضه است، ادب قرآن را می‌رساند؛ چون قرآن هرگاه بخواند کسی را منزله از عیبی بداند، اول خدا را منزله می‌کند.

کاربران فضای مجازی با تمسک به تقوا نباید با شنیدن شایعات و اخباری که درصدد تهمت زدن به دیگران است به گسترش آنها بپردازند، بلکه باید با نفی آن تهمت از دامن زدن به آن خودداری کنند.

۷-۶-۳- پرهیز از اشاعه فحشا و شکستن قبح گناه

(إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ) (نور، ۱۹). خداوند در این آیه به تهدید تهمت زندگان پرداخته است؛ چون تهمت از مصادیق فاحشه است و اشاعه آن در میان مؤمنان به این دلیل بود که دشمنان دوست داشتند هر عمل زشت و فاحشه ای در میان مؤمنان شیوع یابد. پس مقصود از "فاحشه" مطلق فحشا مانند زنا و افترا و حرمت شکنی است و دوست داشتن اشاعه

فحشا و افترا در میان مؤمنان عذاب الیم را در دنیا و آخرت برای دوست دارنده در پی دارد. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۵:۱۳۲)

حفظ بنیان خانواده در گرو پابندی به اخلاق و اخلاق نیز وابسته به ایمان است و فرد بی ایمان به دلیل تسلیم شدن در برابر خواسته های نفسانی دچار مفاسد اخلاقی می گردد. در وضعیت بحرانی که انقلابیون مدینه همه افراد بنی امیه بیش از هزار تن را از شهر اخراج کردند امام سجاد (ع) این همسر مروان بن حکم را در کنار خانواده خود پذیرفت و با وجود ظلم و ستم بسیار مروان بر اهل بیت (ع)، از همسر او پذیرایی کرد تا مبادا به او تجاوز شود (قمی، ۱۳۷۵، ج ۲، ۲۶). توجه به سیره عملی معصومان (ع) که با بخشش و دوری از کینه توزی این گونه از فحشا جلوگیری می کردند، مصداق دیگری برای تأکید بر عدم اشاعه فحشا در فضای مجازی است.

فضای مجازی در گسترش موارد فحشا مانند تصاویر فیلم ها و ترانه های مبتذل قابلیت های زیادی دارد کاربران برای دوری از این آسیبها باید از ورود به چنین شبکه هایی بپرهیزند و با راهنما قراردادن، قرآن از گسترش و اشاعه فحشا و بهتان جلوگیری کنند (اقدام فردی). یکی از معضلات امروز انتشار فیلمهای خصوصی افراد، به ویژه افراد مشهور است و همین سرشناس بودن زمینه کنجکاوی برای دیدن فیلم ها و انتشار هرچه بیشتر آنها را فراهم می کنند. باید توجه داشت که بسیاری از این تصاویر عمداً و بدون آگاهی صاحب آن در فضای مجازی پخش شده که علاوه بر حرمت شکنی و آبروریزی برای صاحب آن موجب عذاب دنیوی و اخروی برای منتشرکنندگان آن است. همچنین برخی از کاربران بدون رعایت موارد اعتقادی و اخلاقی در فضای مجازی فعالیت می کنند؛ برای مثال، گردانندگان شبکه های انحرافی و کانالهای ضد اخلاقی که با هدف دوست یابی و... به معرفی افراد به یکدیگر می پردازند. این مورد نیز مصداقی برای این آیه در فضای مجازی به شمار می رود.

با توجه به اینکه در تفاسیر عمدتاً تحلیلی کاربردی از داستان انبیاء ارائه نشده است. می توان برای ارائه تبیینی روشن از این داستانها با تصویرسازی از آنها در قالب فیلم فیلم کوتاه پویانمایی و... در فضای مجازی بهره برد و به ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی پرداخت. ترویج و انتشار موسیقی های معنوی محلی، ملی و حماسی در فضای مجازی، احساس معنویت، حب وطن و تعلق خاطر به آن را در افراد بیدار می کند و آنان را متوجه هویت خود می سازد (اقداماتی که باید از طرف افرادی که در این زمینه تخصص دارند و مسئولان فرهنگی انجام گیرد).

۸-۶-۳- حفظ ارتباط با مرتکبان افک و احسان به آنها (بخشش)

(وَلَا يَأْتِلْ أَوْلُوا الْفَضْلَ مِنْكُمْ وَالسَّعَةَ أَنْ يُؤْتُوا أَوْلِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِيَعْفُوا وَلِيَصْفَحُوا أَلَا تَحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ) (نور، ۲۲). یکی از مؤمنان تصمیم گرفته بود احسان خود را از کسانی که مرتکب افک شده اند قطع کند. در این آیه خدای تعالی او را از این عمل نهی کرد و سفارش اکید فرمود که همچنان احسان خود را ادامه دهد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۵:۱۳۴). در قرآن عفو و گذشت بر مجازات و تلافی اولویت دارد: «خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ» (اعراف ۱۹۹) و یکی از نزدیک ترین راههای رسیدن به تقوا معرفی شده است: " وَإِنْ طَلَقْتُمْوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنَصَفْ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوا الَّذِي بَيْنَهُ عَقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلْأَقْوَى وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ" (بقره، ۲۳۷). از آیه شریفه (یا ایها الذین آمنوا إن من أرواحكم وأولادكم عدوا لكم فاحذروهم وإن تعفوا وتصفحوا وتغفروا فإن الله غفور رحيم) (تغابن ۱۴) چنین برداشت می شود که قرآن سه مرحله برای عفو بیان کرده است:

عفو، صفح، غفران البته در جای دیگری از قرآن مرتبه ای بالاتر از مغفرت برای عفو ذکر شده و آن جواب بدی را با خوبی دادن است: (ادفع بالتی هی أحسن السبیلۃ نحن أعلم بما یصفون مؤمنون، ۹۶).

چون در فضای مجازی فرصتی فراهم شده که افراد می توانند به اعمال تلافی جویانه اقدام کنند یا به نقد خطای دیگران پردازند می توان با راهنما قرار دادن قرآن با گذشت از حق خود مهار خویش را به دست آورد (تقوا) و بخشش را بر انتقام مقدم کرد؛ با این کار پیوندهای دوستی پایدار می ماند روابط خانوادگی استوار می شود و فرد با پوشاندن خطای دیگران، عزت نفس خود را تقویت می کند. با الگو قراردادن پیامبران الهی و همچنین ائمه اطهار و توجه به سیره عملی آنان (چون حضرت ایوب(ع) یا که نماد صبر و استقامت است، امام موسی بن جعفر (ع) ملقب به "کاظم" و داستان رفتار امام سجاده(ع) با همسر مروان بن حکم) نیز می توان از برخی آسیب های ناشی از فضای مجازی به خانواده جلوگیری کرد. تشکیل صفحات مجازی و کانالهای اطلاع رسانی با محتوای داستان انبیاء و ائمه و بزرگان دین یکی دیگر از اقدامات ارزشمند در حیطه افزایش سواد رسانه است.

۹-۶-۳- پرهیز از غیبت و تجنس در امور دیگران

خداوند در قرآن برای حریم خصوصی افراد احترام و اهمیت ویژه ای قائل است و می فرماید: (وَيَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَكَأَنَّ تَجَسُّسًا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مِمَّا فَكَرَهُتُمُوهُ وَأَتَقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ ه) (حجرات ۱۲) خداوند در این آیه پرهیز از تجسس و غیبت و سوء ظن را لازمه ایمان و تقوا معرفی کرده است. کاربرانی که در فضای مجازی به دلایل مختلفی چون کنجکاوی سرگرمی انتقام جویی، نفرت، حسادت و... به تجسس در امور شخصی دیگران و نقض حریم خصوصی آنان می پردازند خسارت جبران ناپذیری را به حیثیت، مال و حتی جان آنان وارد میکنند با عمل به دستورات قرآن می توان از بروز این آسیب جلوگیری کرد. برخی از سایتها هکرها و بدافزارها نیز زمینه تجسس و دسترسی به اطلاعات خصوصی افراد را فراهم می کنند مدیریت فضای مجازی از سوی مسئولان فرهنگی و متخصصان برای مقابله با این موارد ضرورت دارد.

۱۰-۶-۳- خویشتن داری

خداوند متعال در آیه شریفه (وَكَيْسَتَعْفُفَ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَسْبِيَ ۗ يُغْنِيهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَ مَا لَهُمْ مِنْ مَّالِ اللَّهِ الَّذِي مَاتَنكُمْ وَلَا تُكْرِهُوا فَتِيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِنَبْتَعُوهُنَّ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهِنَّ فَإِنَّهُنَّ مَبْعُودَاتٌ لِّرِجَالِكُم مِّنْ بَيْنِكُمْ أَعْرِضُوا عَنْهُنَّ إِفْوَاحًا وَغَرَضِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا أَلَّا تَكُونَ لَكُم مِّنْ بَيْنِكُمْ أَسْرَابَةٌ يَوْمَ الْمَعَادِ تُدْعَوْنَ لِحُكْمِكُمْ وَلِكُلِّ أَصْحَابٍ لِّحُكْمِهِ) (نور ۳۳) از مردان مجردی که به دلیل ناتوانی در پرداخت مهریه و نفقه، موفق نشده اند ازدواج کنند، می خواهد که عفت پیشه کنند.

با توجه به آیه فوق، کاربران مجرد باید خویشتن داری کرده و به تاسی از قرآن، مفهوم تقوا را در فضای مجازی رعایت کنند فیلم های ضد اخلاقی با ترویج زندگی غربی و بی بندوباری جوانان را بی هویت می سازد و اندیشه خروج از وطن و زندگی بی قید و بند را در آنان تقویت می کند و علاوه بر آن موجب بیماری های روانی جسمی و جنسی می شود. عمل به دستورهای قرآن که سلامت جسمی و روانی انسان را تضمین می کند به ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی در خانواده کمک می کند برنامه ریزی متخصصان و مسئولان فرهنگی برای تشکیل

صفحات و کانلهایی مشتمل بر رهنمودهای اخلاقی که رفتار اخلاقی و سیره عملی انبیاء و ائمه (ع) را به طور کاربردی نمودار سازد، اقدام شایسته ای در این زمینه است (فیلمها تصاویر، موسیقی و نوشته).

۱۱-۶-۳- فراموش نکردن صلۀ رحم

در آیه *يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا* (نساء، ۱)، تقوا برابر با رعایت حقوق الهی و ارحام است. صلۀ رحم و ارتباط خویشاوندی یکی از آداب و رسوم زندگی اسلامی است که در قرآن بر آن بسیار تأکید شده است، تا جایی که در آیه (ان الله يأمر بالعدل والإحسان وإيمان إلى القرين ونهى عن الفحشاء والشكر واللى يقکم لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ) (نحل، ۹۰)، هم تراز با عدالت و احسان و بازدارنده از فحشا و منکر معرفی شده است.

با توجه به تعالیم قرآن در این زمینه میتوان به تشکیل جلسات و مهمانی های خانوادگی پرداخت و از تأثیرات سوء فضای مجازی چون انزوا، گوشه گیری و قطع ارتباط پیشگیری کرد.

۱۲-۶-۳- نقش عزت نفس در رفع مشکلات تربیتی و ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی

عزت در قرآن مخصوص خداوند متعال است و تنها راه کسب عزت، رسیدن به درگاه خدای یگانه است (ایمان) و هرکس خواهان عزت است باید آن را از خدا بخواهد: (من كان يُريدُ العِزَّةَ فَلِلَّهِ العِزَّةُ جَمِيعاً إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَئِكَ هُوَ يَبُورُ) (فاطر، ۱۰). از سوی دیگر، پیامبر و مؤمنان نیز مراتبی از عزت را دارند (يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَالْعِزَّةُ لِلرَّسُولِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ) (منافقون، ۸). خداوند در این آیه بر پیوند عزت و ایمان تأکید کرده است و می گوید انسان تا وقتی که ایمان دارد، عزت هم دارد. "عزت نفس مانع می شود که انسان آگاه خود را ارزان بفروشد. کسی که جایگاه خود را بشناسد، هرگز به پستی و حقارت و طمع و ذلت کشیده نمی شود و گوهر خود را به تمنیات نفسانی و خواهش های مادی نمی فروشد" (محدثی، ۱۳۸۱: ۲۱۱).

یکی از آثار ایمان، وقت شناسی و نظم است و مؤمن از وقت خود بیشترین استفاده را می کند. همچنین افرادی که دارای عزت نفس هستند به رعایت اخلاق در جامعه خانواده و فضای مجازی پایبندند. وقتی سخن از ادب به میان می آید، نوعی رفتار خاص و سنجیده با افراد پیرامون در نظر می آید این رفتار از تربیت شایسته نشأت می گیرد و به نحوه سخن گفتن معاشرت کردن ... مربوط می شود ادب نشانه ایمان و وسیله تقرب به خدا و محبوبیت نزد خالق و خلق است (محدثی، ۱۳۸۱: ۱۷۰ تا ۱۷۸) کرامت نفس موجب می شود افراد روحیه ای والا و گریزان از امور پست و حقیر داشته باشند. بنابراین با الگو قرار دادن، قرآن حفظ کرامت انسانی و عزت نفس، توجه به نقش داستانهای قرآنی در تربیت و پیروی از انبیای الهی که با ایمان راسخ عزت نفس خود را به نمایش گذاشتند، می توان از بروز آسیب هایی چون خودنمایی و خود فروشی، بی ادبی فحاشی و بی عفتی جلوگیری کرد.

جلوه های کلامی و غیرکلامی تاثیرگذار در روابط اجتماعی در فضای اجتماعی

از مسائل بسیار مهم در این بحث سازوکار تأثیر صمیمیت بر روابط اجتماعی است براساس گزاره های اسلامی یکی از ویژگیهای شخصیتی که بیشترین تناسب را با فطرت و سرشت آدمی دارد، صمیمیت است. انسانها در

آرزوی صمیمیت و محبتی هستند که از افراد دیگر به آنها می‌رسد بخصوص در لحظات وقوع احساسات شدید، نگرانیهای مهم و یا مشکلات جدی فرد اغلب به احساس تنهایی دچار می‌شود و نیازمند تماس حمایت محبت و مهربانی دیگران است (خلیلی و خلیلی، ۱۳۹۵، ص ۸۳) امیرمؤمنان علی(ع) می‌فرماید: «الْمُؤْمِنُ مَأْلُوفٌ وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَلَا يُؤْلَفُ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶۸، ص ۳۸۱)؛ یعنی مؤمن مورد انس قرار می‌گیرد کسی که نه انس بگیرد و نه دیگران با او انس داشته باشند خیری در او نیست.

اسلام معتقد است صمیمیت و محبت نقش بسیار مؤثری در روابط مطلوب انسانی سعادت و سازماندهی جامعه آرمانی ایفا می‌کند. رسول اکرم(ص) می‌فرماید: لا تزال امتی بخیر ماتحباوا(صدوق، ۱۳۷۸ق، ج ۲، ص ۲۹)؛ یعنی امت من تا وقتی که همدیگر را دوست داشته باشند در مسیر خیرند. قرآن با اشاره به قدرت نفوذ این عامل یکی از رموز مهم موفقیت پیامبر اکرم در جذب نیروهای مردمی را صمیمیت و عواطف گرم آن حضرت عنوان می‌کند و می‌فرماید: فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ (آل عمران: ۱۵۹)؛ یعنی به برکت رحمت الهی در برابر مردم نرم و مهربان شدی و اگر خشن و سنگدل بودی از اطراف تو، پراکنده می‌شدند لذا همواره ایشان را به نهایت محبت امر کرده می‌فرماید: «وَأَخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ» (حجر ۸۸)؛ و بال عطف خود را برای مؤمنان فرود آر. اما یکی از سؤالات مهم، علمی چگونگی تأثیر صمیمیت بر روابط اجتماعی است. از برخی روایات چنین بر می‌آید که قدرت برقراری چنین روابط صمیمانه ای تنها تحت تأثیر وراثت و محیط نیست؛ بلکه بین آن و خداگرایی رابطه ای دوسویه وجود دارد لذا در متون دینی این رابطه از جلوه های ایمان معرفی شده است. وَدُ الْمُؤْمِنِ الْمُؤْمِنِ فِي اللَّهِ مِنْ أَعْظَمِ شُعَبِ الْإِيمَانِ (ابن شعبه، حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۴۸)؛ و پیامبر اکرم(ص) در تبیین آن می‌فرماید: «مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَكُونَ أَعَزَّ النَّاسِ فَلْيَتَّقِ اللَّهَ» (همان، ص ۲۷)؛ هر کس میخواهد عزیزترین مردم باشد، باید تقوای الهی پیشه کند دیگر اینکه صمیمیت هم در انتقالش به مخاطب و هم در پاسخدهی تابع اصول و مؤلفه های خاصی است که عدم مراعاتش سبب خدشه و یا پایان تعامل میشود به عبارتی به طور معمول اطلاعات مربوط به صمیمیت از طریق نشانه های کلامی و غیر کلامی متعدد به مخاطب منتقل می‌شود. امیرمؤمنان علی در سخنی از هر حیطه فوق نمونه ای را گزینش کرده و می‌فرماید: «طَلَاقَهُ الْوَجْهَ بِالْبِشْرِ وَالْعَطِيَّةُ وَفِعْلُ الْبِرِّ وَبَدَلُ التَّحِيَّةِ دَاعٍ إِلَى مَحَبَّةِ الْبَرِيَّةِ» (تمیمی، آمدی، ۱۳۶۶، ص ۴۳۴)؛ گشاده رویی با رویی و خوش رویی و بخشش و نیکی کردن و درود و سلام گفتن، سبب محبوبیت نزد همه مردم است از این روایت می‌توان چنین برداشت کرد که رعایت مؤلفه های صمیمیت می‌تواند عاملی مهم در جذب دوام و بقای روابط باشد. در ادامه به تشریح و تبیین جزئیات برخی از این خصوصیات و نقش آن در روابط بین فردی در کلام خداوند و ائمه معصومان(ع) پرداخته می‌شود.

۱-۸-۳- جلوه های روابط اجتماعی در حیطه کلامی

اظهار محبت و صمیمیت سبب پیوند انسانها و تحکیم روابط بین فردی میشود این مسئله تا بدان حد در پایداری و دوام روابط اهمیت دارد که در کتب روایی بابی به " إِنْخَبَارَ الرَّجُلِ أَخَاهُ بِحَبِّهِ " اختصاص داده شده است (کلینی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۶۴۴) امام صادق(ع) می‌فرماید: «إِذَا أَحْبَبْتَ رَجُلًا فَأَخْبِرْهُ بِذَلِكَ فَإِنَّهُ أَثْبَتَ لِلْمَوَدَّةِ بَيْنَكُمَا» (همان)؛ هرگاه محبت کسی را در دل داشتی او را از این محبت باخبر کن که این آگاهی دوستی و مودت شما را استوارتر خواهد کرد. از جمله مظاهر صمیمیت در این حیطه میتوان به موارد ذیل اشاره نمود:

انس و علاقه میان انسانها یکی از زیباترین هدیه های دین مقدس اسلام است. از جمله اموری که میتواند این پیوندها را استوار سازد سلام کردن به یکدیگر است امیرمؤمنان می فرماید: «عَوَدَ لِسَانِكَ لِيْنَ الْكَلَامِ وَ بَدَلَ السَّلَامِ يَكْتُرُ مُحِبُّوكَ وَ يَقِلُّ مُبْغِضُوكَ» (تمیمی آمدی ۱۳۶۶، ص ۴۳۵)؛ زیانت را به نرمگویی و سلام کردن عادت بده تا دوستداران تو افزون و دشمنان تو کم گردند. لذا با توجه به اینکه یکی از اهداف سلام کردن زمینه سازی الفت و انس و اعتمادسازی است؛ خداوند از همگان میخواهد پاسخی شایسته به این گونه ابراز محبت ارائه کنند خداوند می فرماید: «وَ إِذَا حَيَّتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا» (نساء: ۸۶)؛ چون به شما درود گفته شد، شما به صورتی بهتر از آن درود گوید یا همان را در پاسخ برگردانید. این امر به قدری مهم است که امیرمؤمنان مأمورانی که قدرت و اختیار نفوذ و تسخیر اموال مردم را دارند ملزم میکند که بدون این پیش زمینه با مردم مواجه نشوند چنان که به مأمور جمع آوری مالیات در اولین توصیه دستور می دهد: «فُتْسَلِّمَ عَلَيْهِمْ وَلَا تُخْرَجَ بِالتَّحِيَّةِ لَهُمْ» (نهج البلاغه، بی تا، نامه ۲۵)؛ سلام کن، و در سلام و تعارف و مهربانی کوتاهی نکن.

در روایتی از اسحاق بن عمار نیز آمده که وی می گوید: به سبب تقیه در مسجد کوفه بر دوستانم سلام نمی کردم چون به خدمت امام صادق رسیدم به من فرمود چرا بر دوستانت ستم میکنی و در موقع ملاقات بر آنها سلام نمی کنی؟ پاسخ دادم این امر به خاطر تقیه است، فرمود وظیفه نداری به خاطر تقیه سلام را ترک کنی؛ بلکه وظیفه تو نشر سلام است (اربلی، ۱۴۰۱ق، ص ۲۳۷). از این روایت چنین درک میشود که سلام و تحیت آن قدر در تحکیم دوستی تقویت تعامل عاطفی و پیوند افراد جامعه اسلامی مؤثر است که حتی در سختترین شرایط نیز نباید وانهاده شود.

۲. گفتار و خطاب نیکو گفتار نیکو

از جمله عوامل جذب افراد در برقراری ارتباط است. قرآن کریم با تعبیری چون قول "معروف و احسن" بدان پرداخته است چنان که می فرماید: «وَ قُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُّبِينًا» (اسراء: ۵۳)؛ و به بندگانم بگو آنچه را که بهتر است بگویند که شیطان میانشان را به هم می زند؛ زیرا شیطان همواره برای انسان دشمنی آشکار است امام محمد باقر در روایتی میفرماید: «الْقَوْلُ الْحَسَنُ يُحِبُّ إِلَى الْأَهْلِ وَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ» (صدوق، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۳۱۷)؛ سخن نیکو، شخص را محبوب خانواده و خویشانش میسازد و او را وارد بهشت می کند بی گمان ایجاد و دوام روابط صمیمانه بر کرامت انسان مستقر است و تهدید آن می تواند بلافاصله منجر به شکاف و فصل یک رابطه صمیمانه گردد. یکی از نشانه های پاسداشت، کرامت، خطاب نیکو است. لذا در متون اسلامی نیز منطق قرآن در ترک خطاب ناشایست تعقیب شده است. خداوند می فرماید: «وَ لَا تَتَّبِعُوا بِاللَّغَابِ» (حجرات: ۱۱)؛ با القاب زشت و ناپسند یکدیگر را یاد نکنید.

القاب جمع لقب است و آن عبارت است از اسمی غیر از نام انسان بعضی گفته اند لقب اسمی است که انسان به آن نامیده نشده است، و هر وقت با آن اسم خوانده شود کراهت دارد و بدش می آید (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۹، ص ۲۰۴). خداوند همچنین گفتار نیکو را یکی از پیمانهای خود با انسان معرفی کرده است و به برخورد خوب نه تنها با مسلمانان بلکه با همه مردم امر می کند: «وَ إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ... وَ قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» (بقره: ۸۳). ضرورت این امر تا آنجاست که خداوند در آیه ۵ سوره نساء، حتی در مورد سفیهان نیز امر به سخن گفتن و

معاشرت نیکو با آنها کرده است: «وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا»؛ همچنین در آیه ۶۳ «فرقان» می‌فرماید: «وَإِذَا خَاطَبْتَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا»؛ و چون نادانان ایشان را طرف خطاب قرار دهند به ملایمت پاسخ می‌دهند؛ و در تبیین بخش دیگری از این بحث حتی به کسانی که با یکدیگر اختلاف اعتقادی و یا رفتاری دارند می‌فرماید از الفاظ نرم و پسندیده استفاده کنید. مانند: «فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيْنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى» (طه: ۴۴)، «وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا» (نساء: ۵) "وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا" (نساء: ۶۳) و یا «فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا» (اسراء: ۲۸).

این چند آموزه دینی موضوع بحث را از دو آسیب انحصار در موقعیت و انحصار در اشخاص خارج می‌سازد. با این توضیح که به مخاطب آموزش می‌دهد که مبادا گمان کند فقط در روابط مسالمت آمیز و زمانی که شخص از سر خیرخواهی به او نزدیک میشود ملزم به مراعات عفت کلام و خطاب نیکو است بلکه در مواجهه با جاهلان و دشمنانی که حتی به ناحق اسائه ادب می‌کنند نیز یک قاعده کلی وضع می‌کند که در صورت تعدی، دشمن شایسته نیست آنها را با القاب ناپسندی که حتی سزاوار آن هستند مخاطب قرار داد. ظاهراً اسلام با هدف اینکه فرایند ارتباط منقطع نگردد و روزنه ای برای پیوند و ارتباط احتمالی باز گذاشته باشد، چنین دستوری را صادر می‌فرماید.

۲-۸-۳- جلوه های روابط اجتماعی در حیظه غیر کلامی

به طور معمول اطلاعات مربوط به صمیمیت از طریق نشانه های غیر کلامی متعدد به طرف مقابل منتقل میشود این نشانه ها را میتوان تحت دو عنوان زبان بدن و جلوه های رفتاری در متون دینی تبیین و تشریح کرد.

زبان بدن

قسمت عمده ای از جلوه های صمیمیت از طریق حالات چهره و زبان بدن به مخاطب منتقل می‌شود امیرمؤمنان علی(ع) در این باره می‌فرماید: «إِنَّ الْمَوَدَّةَ يُعَبِّرُ عَنْهَا اللِّسَانُ وَعَنِ الْمَحَبَّةِ الْعَيْنَانِ» (تمیمی، آمدی ۱۳۶۶، ص ۴۱۳)؛ زبان بیان کننده مراتب دوستی است اما ظاهر حال حاکی از محبت دل است. از جمله نشانه های صمیمیت در این حیظه عبارتند از:

گشاده رویی

پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «إِنَّكُمْ لَنْ تَسْعُوا النَّاسَ بِأَمْوَالِكُمْ فَأَلْقَوْهُمْ بِطَلَاقِهِ الْوَجْهِ وَحَسَنِ الْبِشْرِ» (کلینی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۱۰۳)؛ شما قادر نیستید مردم را با پول و عوامل مادی جذب کنید راه جذب آنها گشاده رویی و صفا و صمیمیت است از منظر دین اسلام گشاده رویی نباید موسمی و موقتی باشد؛ بلکه باید در تمام روابط و مناسبات ظهور داشته باشد امیرمؤمنان علی (ع) در نامه ۷۶ نهج البلاغه می‌فرماید: «سِعَ النَّاسُ بِوَجْهِكَ وَ مَجْلِسِكَ وَ حُكْمِكَ» با مردم گشاده رو باش آنگاه که آنان را ببینی یا درباره آنان حکمی دهی یا در مجلس ایشان نشینی گشاده رویی از علائم و نشانه های ویژه ای برخوردار است که در آموزه های دینی این گونه تبیین می‌شود:

- ظاهر شاد و متبسم: منظور از تبسم یا لبخند حرکت آرام لبها باز شدن آنها بدون صدا و همراه با گشادگی چهره است. لذا بسمام و بسامه به مرد و زنی گفته می‌شود که بسیار تبسم می‌کنند (طریحی ۱۳۷۵، ج ۶، ص ۱۷). ابراز

شادی و چهره متبسم داشتن از جمله ضروریات زندگی و از ملایم ترین و مؤثرترین عوامل در ارتباط با دیگران است. در حقیقت آنچه در گام اول ارتباطی پیش از همه در دل و دیده مردمان تأثیر میگذارد و راهی برای نفوذ در دلها و پیوند قلبها می گشاید اظهار خوشرویی و ظاهر شاد است. امیرمؤمنان (ع) می فرماید: «الْبَشَاشَةُ حِبَالَةُ الْمَوَدَّةِ» (نهج البلاغه، بی تا، حکمت ۶)؛ بشاشیت و شاد بودن دام دوستی است امیر مؤمنان علی همچنین می فرماید: «أَنَّ أَحْسَنَ مَا يَأْلَفُ بِهِ النَّاسُ قُلُوبَ أَوْلَادِهِمْ، وَنَفَوْا بِهِ الضَّغْنَ عَن قُلُوبِ أَعْدَائِهِمْ حَسَنُ الْبِشْرِ عِنْدَ لِقَائِهِمْ، وَالتَّقَدُّ فِي غِيبتِهِمْ، وَالْبَشَاشَةُ بِهِمْ عِنْدَ حُضُورِهِمْ» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۲۱۸)؛ بهترین چیزی که مردم با آن دل دوستانشان را به دست می آورند و کینه را از دل دشمنانشان دور می کنند خوشرویی هنگام دیدار آنان سراغ گرفتن هنگام نبودنشان و خنده رویی در حضورشان است. امام همچنین می فرماید: «الْبِشْرُ يُطْفِئُ نَارَ الْمُعَانَدَةِ» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۴۳۴)، خوشرویی آتش دشمنی و کینه ورزی را خاموش می کند بر این اساس متون دینی در ارتباطات بین فردی تکیه و تأکید فراوانی بر شاد و سرزنده بودن دارد. امیرمؤمنان (ع) با توصیه به گشاده رویی می فرماید: «فَاخْفِضْ لَهُمْ جَنَاحَكَ، وَأَلِنْ لَهُمْ جَانِبَكَ، وَأَبْسِطْ لَهُمْ وَجْهَكَ» (نهج البلاغه بیتا نامه ۲۷)؛ با مردم فروتن باش و نرمخو و گشاده رو و خندان باش.

گزاره های دینی این عامل را با امور معنوی و ارزشی پیوند زده است. چنان که امیرمؤمنان علی (ع) از جمله صفات انسان مؤمن را چهره شاد با وجود اندوه قلبی بر می شمرد و می فرماید: «الْمُؤْمِنُ بَشْرُهُ فِي وَجْهِهِ وَحَزْنُهُ فِي قَلْبِهِ» (همان، حکمت ۳۳۳) در حقیقت، امیرمؤمنان (ع) در این سخنان به ارتباط و پیوستگی برخورد صمیمانه با ایمان توجه کرده است. همچنین آن را سبب ثبت حسنه و آرمزش گناه معرفی کرده و می فرماید: «تَبَسُّمُ الرَّجُلِ فِي وَجْهِهِ أَخِيهِ حَسَنَةٌ... وَمَا عَبْدَ اللَّهِ بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ إِلَى اللَّهِ مِنْ إِدْخَالِ السُّرُورِ عَلَى الْمُؤْمِنِ» (کلینی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۱۸۸)؛ لبخند هر مردی به روی برادر مؤمن خود حسنه است... و خدا به چیزی محبوب تر از مسرور ساختن مؤمن پرستش نشده است.

- نگاه مهربان: اسلام نگاه را از جمله کانال های انتقال صمیمیت می داند و برای نگاهی که برخاسته از محبت و صمیمیت باشد ارزش و احترام خاصی قائل است؛ تا جایی که نگاه از روی محبت و صمیمیت به چهره والدین را عبادت و عاملی برای نزول رحمت الهی می شمرد امام صادق می فرماید: «النَّظَرُ إِلَى الْوَالِدَيْنِ بِرَافَقَةٍ وَرَحْمَةِ عِبَادَةٍ وَالنَّظَرُ إِلَى الْأَخِ تَوَدُّهُ فِي اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ عِبَادَةٌ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۱، ص ۷۳)؛ نگاه کردن به پدر و مادر از روی مهر و محبت، و نگاه کردن به برادر دینی که به خاطر خدا او را دوست میداری، عبادت است. پیامبر اکرم (ص) نیز می فرماید: «مَنْ نَظَرَ إِلَى أَخِيهِ نَظَرَ مَوَدَّةً لَمْ يَكُنْ فِي قَلْبِهِ أَحْتَنُ لَمْ يَطْرَفْ حَتَّى يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُ» (پاینده ۱۳۸۲، ص ۷۲۸)؛ هرکس با چشم مهربانی به برادر خویش نظر کند، در حالی که کینه در دل وی نباشد قبل از آنکه دیده بگیرد، خداوند گناهان وی را می آمرزد امام صادق در توصیف پیامبر اکرم (ص) می فرماید: «يَقْسِمُ لِحَطَّاتِهِ بَيْنَ أَصْحَابِهِ فَيَنْظُرُ إِلَى ذَا وَ يَنْظُرُ إِلَى ذَا بِالسَّوِيَّةِ وَلَا يُنْبِتُ بَصْرَهُ فِي وَجْهِ أَحَدٍ» (کلینی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۶۷۱)؛ نگاه خود را در میان اصحابش تقسیم می کرد، گاهی به فردی نگاه میکرد و گاهی به فردی دیگر و نگاه خود را به فرد خاصی ثابت نگه نمی داشت بر این اساس امیرمؤمنان (ع) به کارگزارانش دستور می دهد که «فَاخْفِضْ لَهُمْ جَنَاحَكَ، وَأَلِنْ لَهُمْ جَانِبَكَ، وَأَبْسِطْ لَهُمْ وَجْهَكَ وَأَسْبِطْ بَيْنَهُمْ فِي اللَّحْظَةِ وَالنَّظَرَةِ» (نهج البلاغه، بی تا نامه ۲۷)؛ با مردم فروتن باش و نرمخو، و گشاده رو و خندان باش در نگاههایت و در نیم نگاه و خیره شدن به مردم به تساوی را رعایت کن.

در فرهنگ اسلامی مصافحه، کدورت زدا، دوستی آور و محبت آفرین است. امام صادق می فرماید: «تَصَافَحُوا فَإِنَّهُ يَذْهَبُ بِالْغُلِّ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۴، ص ۱۶)؛ مصافحه کنید؛ زیرا مصافحه کینه را از بین می برد از آنجا که اسلام تمرکز خاص و اهمیت ویژه ای برای شکل گیری و دوام روابط محبت آفرین قائل است؛ محبوبیت و ارزش این عمل را با وضع ثواب و پادش یا آمرزش گناهان برای آن اعلام داشته است امام محمد باقر می فرماید چون دو مؤمن به هم رسند و مصافحه نمایند خدا دستش را در میان دست آنها گذارد و با آنکه محبتش نسبت به رقیفش زیادتیر است مصافحه کند (کلینی ۱۳۸۸، ص ۳۹۹)؛ و در سخنی دیگر می فرماید: «إِذَا لَقِيتُمْ إِخْوَانَكُمْ فَتَصَافَحُوا وَأَطْهَرُوا لَهُمُ الْبَشَاشَةُ وَالْبِشْرُ تَتَفَرَّقُوا وَمَا عَلَيْكُمْ مِنَ الْأَوْزَارِ قَدْ ذَهَبَ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰، ص ۱۱۱)؛ هنگامی که برادرانتان را ملاقات کردید با هم دست دهید و اظهار خوشرویی و شادمانی نمایید تا از یکدیگر جدا شوید آنچه از بار گناه بر گردنتان است، برداشته می شود. همچنین می فرماید: «إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا صَافَحَ الْمُؤْمِنَ تَفَرَّقَا مِنْ غَيْرِ ذَنْبٍ» (صدوق، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۲۲)؛ هنگامی که مؤمن با برادر مؤمن خویش مصافحه می کند در حالی از هم جدا خواهند شد که گناهانشان فرو ریخته است. از آنجا که نحوه دست دادن می تواند نشانگر خصوصیات روحی طرفین باشد و میزان تمایل آنها به برقراری روابط صمیمانه را مبرهن سازد. متون دینی توصیه ها و آموزش های فراوانی در چگونگی و شیوه صحیح مصافحه ارائه می دهد (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۳، ص ۲۶ و ۲۸؛ حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۸، ص ۵۰۰).

- حالت و کیفیت صدا

کیفیت صدا به شکلی غیر کلامی پیامی خاص برای شنونده دارد. سرعت، قدرت طنین مکث و شدت صدا همه معنایی خاص دارند. واکنش کلی افراد به مخاطب تا حدی تحت تأثیر این نشانه های صوتی قرار دارد. درک افراد از نشانه های صوتی در ترکیب با دیگر محرک های کلامی و غیر کلامی مفاهیمی را که اشخاص از آنها به عنوان پایه های ارتباطی خود استفاده می کنند، می سازند (ری ام و همکاران، ۱۳۸۶، ص ۱۳۳-۱۳۴). در سوره "اسراء" آیه ۶۴ بر تأثیر صدا بر مخاطب چنین می فرماید: "وَأَسْتَفْزِرُ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبُ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجُلِكَ...؛ هر کدام از آنها را می توانی با صدایت تحریک کن و لشکر سواره و پیاده ات را بر آنها گسیل دار و یا در ارتباط با پیامبر اکرم خداوند از صحابه می خواهد صدای خود را بلند نکنند (حجرات ۲) یکی از آوای ارتباطی غیر کلامی «اف» می باشد. گزاره های دین آن قدر بر ارتباط و احترام به والدین تأکید دارد که کمترین اهانتی که احتمال خدشه به روابط با آنها را در پی داشته باشد، ممنوع می کند. خدواند می فرماید: «وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفْ وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا» (اسراء ۲۳) و به پدر و مادر نیکی کنید! هرگاه یکی از آن دو، یا هر دوی آنها نزد تو به سن پیری رسند، کمترین اهانتی به آنها روا مدار! (حتی به آنها اف هم نگو) و بر آنها فریاد مزن! و گفتار لطیف و سنجیده و بزرگوارانه به آنها بگو!

- فاصله و قلمرو

انسانها در ارتباط با یکدیگر فضایی را به عنوان قلمرو صمیمی شخصی عمومی و... برای خود متصور هستند که اگر به این فاصله بی توجهی شود، نسبت به آن عکس العمل نشان می دهند. آموزه های قرآنی نیز برای افراد

قلمروهای اختصاصی قائل شده است. برای نمونه در قلمرو و فاصله، اعتقادی، قرآن مسلمانان را از نزدیک شدن به بعضی از گروههای اعتقادی که خطر آفرین هستند، برحذر داشته و هرگونه اختلاط با آنها را ممنوع دانسته و بر لزوم ایجاد فاصله بین خود و این گروه ها تأکید می ورزد همچنین قرآن معتقد به ایجاد فاصله معنی دار با گروه یاهو گویان، جاهلان مشرکان و منافقان بوده و برای ارتباط با آنها محدودیت ها و ممنوعیت هایی قائل است. چنان که با مشرکان نمی توان ارتباط صمیمانه ای در حد ازدواج برقرار کرد؛ هر چند، زیبا شگفت آفرین و تعجب برانگیز باشند (بقره: ۲۲۱) هشدار جهت دوری از روابط صمیمانه با احتمال تأثیرپذیری از نزدیکان کافر هم مورد تأکید قرآن قرار گرفته است. خداوند می فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ» (توبه ۲۳)؛ ای کسانی که ایمان آورده اید اگر پدرانتان و برادرانتان کافر را بر ایمان ترجیح دهند آنان را به دوستی مگیرید و هر کس از میان شما آنان را به دوستی گیرد آنان همان ستمکارانند.

۳-۹-۳- ویژگی های رفتار اجتماعی در فضای مجازی

۳-۹-۱- افعال نیکو

جلوه های صمیمیت در حیطه رفتاری در منابع دینی بسیار گسترده است احکام تشویقی و وجوبی بسیاری چون هدیه دادن صله ارحام، زیارت مؤمنان عبادت از مریض برآوردن حاجات مؤمنان، دعا برای دیگران ایثار نهمی از غیبت دروغ سخن چینی تهمت و... در دین وجود دارد که صمیمیت بین افراد را تقویت می کند و منجر به گسترش روابط بین افراد می شود؛ چنان که پیامبر اکرم می فرماید: «الْهَدِيَّةُ تُورِثُ الْمَوَدَّةَ وَتَجْدُرُ الْأَخُوَّةَ وَتَذْهَبُ الصَّغِيئَةَ وَتَهَادُوا تَحَابُوا» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۴، ص ۱۶۸)؛ هدیه، دوستی می آورد و برادری را شایسته و زینده می کند و کینه را می زداید به یکدیگر هدیه دهید تا به هم محبت یابید. آن حضرت همچنین در مورد دید و بازدید و صله رحم می فرماید: «الزِّيَارَةُ تُنَبِّتُ الْمَوَدَّةَ» (همان، ج ۷۱ ص ۳۵۵)، دید و بازدید بذر محبت را می رویند. نقش محبت و صمیمیت در دیدار مؤمنان تا آنجا اهمیت دارد که به فرموده پیامبر اکرم آن کس که محبتش نسبت به دیگری بیشتر باشد نزد خداوند از مقام بالاتری برخوردار است دو نفر برای خدا دوستی نکنند مگر آنکه برترین آن دو کسی است که رفیقش را بیشتر دوست دارد (خرمشاهی و انصاری، ۱۳۷۶، ص ۸۳۰) البته باید دقت داشت صمیمیتی استمرار دارد که بر پایه صداقت استوار باشد و انسان صادق یعنی کسی که به تعهدات شرعی و اجتماعی خود عمل می کند و با فداکاری در مشکلات و سختیها صداقت و صمیمیت خود را ثابت می کند امیرمؤمنان علی(ع) می فرماید: «شخص راستگو به خاطر صداقتش سه چیز را به دست می آورد، حسن اعتماد مردم جلب محبت و دوستی و ابهت و شخصیت» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ص ۲۱۹) از جمله عواملی که می تواند این صداقت را تشدید کرده و سبب زدودن انگیزه منفعت طلبی شخصی شود، حاکمیت روح کلی خدامحوری بر آن است امیرمؤمنان علی(ع) می فرماید: «موله نوى الدين بطيئة النقطاع دائمة النبات والبقاء» (همان، ۴۲۳)؛ دوستی اشخاص دین دار به سختی بریده شود و همیشه پایرجا و ماندنی است.

۳-۹-۲- توجه به حد و مرز صمیمیت در روابط

اسباب صحت و سلامت روحی و معنوی قرار گرفتن امور در حد وسط است و صمیمیت و ارتباطات اجتماعی به عنوان دو مقیاس ذاتی و فطری هستند که ارتباط نزدیکی با یکدیگر دارند. اسلام با احکام و گزاره های مختلف دلبستگی و نیاز به ارتباطات اجتماعی را تأیید می کند، اما حساسیت ویژه ای نسبت به تعیین نوع، مقدار و لزوم قرار دادن محبت در جای خود دارد؛ چراکه معتقد است عدم توجه به موضع محبت، عاملی جهت ناپایداری روابط میان فردی است. گویا به واسطه رعایت نکردن این مسئله اصلاً مودتی ایجاد نشده است. امیرمؤمنان علی (ع) می فرماید: «مَنْ وَضَعَ حَبَّهُ فِي غَيْرِ مَوْضِعِهِ فَقَدْ تَعَرَّضَ لِلْقَطِيعَةِ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۱ ص ۱۸۷)؛ هر کس محبت خود را در جایگاه مناسبش، ننهد خود را در معرض قطع رابطه قرار داده است.

بنابراین ناآشنایی و بی توجهی نسبت به تأثیر رفتارهای صمیمانه در روابط سبب می شود تنش های فراوانی در زندگی اجتماعی افراد به وجود آید برای نمونه افراط در جلب محبت می تواند فرد را به شخصیت وابسته یا مهر طلب با مشخصه نیاز فوق العاده به دریافت مراقبت از دیگران رفتارهای خاضعانه و وابستگی های افراطی در روابط بین فردی تبدیل کند بر این اساس آموزه های دینی با تأکید بر پایبندی به اصول و تعهدات اخلاقی و جهت جلوگیری از پیدایش رفتارهای صمیمانه آسیب زننده و تبیین روش های صحیح برخورد و کنترل رفتار و حالات صمیمانه در روابط اجتماعی، محورها و حدود صمیمیت بین افراد را بر اساس موازینی تعیین می کند. یکی از مهمترین این موارد محرمت و جنسیت است.

در اسلام، محرمت و جنسیت از جمله مسائلی هستند که محور و حدود بسیاری از روابط بین فردی را تعیین و تحدید میکنند. متون دینی برای پاک ماندن انسان از هرگونه آلودگیهای رفتاری ناشی از اختلاط و صمیمیت نامناسب زن و مرد و بروز هیجانهای غریزه جنسی، صمیمیت بین گروه هایی که براساس موقعیت از آنها تعبیر به محرم و نامحرم می شود را با کنترل کانال های صمیمیت محدود می کند چنان که در ارتباط چشمی در آیه ۳۱ سوره «نور» می فرماید: «وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَرِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلَا يَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ ... و به زنان با ایمان بگو: دیدگان خود را [از هر نامحرمی] فرو بندند و پاکدامنی ورزند و زیورهای خود را آشکار نگردانند، مگر آنچه که طبعاً از آن پیدا است و باید روسری خود را بر گردن خویش فرو، اندازند و زیورهایشان را جز برای شوهرانشان یا... (محارمشان) آشکار نکنند. در لزوم حفظ فاصله بساواپی و لمسی می فرماید: «مَنْ صَافَحَ امْرَأَةً حَرَامًا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَعْلُولًا ثُمَّ يُؤْمَرُ بِهِ إِلَى النَّارِ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۳، ص ۳۶۳)؛ کسی که با زن نامحرمی دست دهد در روز قیامت در حالی که به زنجیر کشیده شده است محشور می شود و سپس فرمان می رسد که او را راهی دوزخ سازند. از آنجا که لحن کلام نیز می تواند حاکی از صمیمیت باشد. خدواند در آیه ۳۲ سوره «احزاب» می فرماید: «فَلَا تَحْضَنْ أَلْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ...» پس با ناز و کرشمه سخن نگویند تا مبدا آنکه در دلش بیماری است طمع ورزد. اسلام بدین واسطه حیطه روابط صمیمانه خانواده و اجتماع را از آسیبهای برخاسته از نگاهها لمس و لحن های شهوت آلود حفظ می کند.

البته در این زمینه باید به دو نکته اساسی توجه داشت:

۱. حرمت روابط صمیمانه تنها در روابط نامحرمان خلاصه نمی شود؛ بلکه در روابط، محارم افراد هم جنس و کودکان نیز حریم های خاص و مهمی وجود دارد چنان که پیامبر اکرم (ص) می فرماید: «مَنْ قَبَلَ غُلَامًا بِشَهْوَةٍ عَذَبَهُ»

اللَّهُ أَلْفَ عَامٍ فِي النَّارِ» (دیلمی، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۱۹۰)؛ هر که پسری را از روی شهوت ببوسد، خدا او را هزار سال در آتش عذاب خواهد کرد روایتی دیگر در این زمینه سؤال فردی از امام صادق است که پرسید دختر بچه نامحرمی خود را در آغوش من می اندش من می اندازد و من او را بلند می کنم و می بوسم، حکمش چیست؟ فرمود: اگر دختر شش ساله شد او را روی پای خود نشان (کلینی، ۳۸۸ کلینی، ۱۳۸۸، ج ۵، ص ۵۳۳) از دیدگاه اسلام عدم رعایت این حریم ها سبب قرار گرفتن صمیمیت در یک چرخه معکوس شده و طرفین را دچار مشکلات جسمی و روحی متعدد می کند.

۲. ممنوعیت و حرمت روابط صمیمانه تنها در پرداختن و مرتکب شدن به این موارد نیست؛ بلکه گاهی مشاهده، گوش سپردن و حس کردن برخی روابط صمیمانه نیز بسیار آسیب زننده است پیامبر اکرم (ص) می فرماید: «سوگند به آنکه جانم در دستان اوست اگر هنگام روابط زناشویی والدین در خانه کودک بیدار باشد، آنان را بنگرد و سخنانشان را بشنود و نفس آنها را احساس کند، آن کودک رستگار نخواهد شد اگر آن کودک پسر باشد یا دختر زناکاری شود» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۵، ص ۱۶).

نتیجه گیری

فضای مجازی، فضایی است که ارتباطات در آن توسط شبکه جهانی اینترنت انجام می شود که شامل انواع شبکه ها از جمله فیس بوک، ویجت، تلگرام، واتس آپ، اینتا، وایبر و... است. میل غریزی انسان به گفتگو و ارتباط با دیگران یکی از دلایل مهم استفاده از فضای مجازی می باشد. از سوی دیگر گسترش تعاملات و تبادل نظر با سرعت بالا در فضای مجازی این امکان را فراهم ساخته تا مرزهای زمانی و مکانی شکسته شود و افراد به راحتی به گفتگو و تبادل آراء و افکار با یکدیگر بپردازند. استفاده از این فضا به صورت گسترده ای شئون زندگی فردی و اجتماعی را تحت تأثیر قرار داده که گاه تأثیر آن از فضای حقیقی بیشتر است. شناخت درست و آگاهی بخشی عمومی زمینه را برای استفاده مناسب از این فضا فراهم آورده و با رعایت ضوابط و بایسته های گفتگو در این فضا تهدیدها را تبدیل به فرصت کرد و آسیب های مخرب این فضا را از بین برد. ارتباط مؤثر و فهم متقابل، نیازمند رعایت ضوابط و قوانینی است. فرایند ارتباط دارای سه رکن اصلی پیام، ارسال کننده و دریافت کننده پیام می باشد. مطالعه توصیفی و تحلیلی آیات نورانی قرآن کریم نشان می دهد که این کتاب هدایت، ضوابطی را برای هر یک از این ارکان معین کرده است. این کتاب آسمانی، رعایت اصل علم و آگاهی، صداقت، عفت، ادب، زیبایی و نیز دارای پشتوانه فکر و اندیشه بودن، جزء بایسته های مربوط به پیام شمرده شده است که ارسال کننده پیام باید به آن ملتزم باشد.

التزام به برخی اصول روابط اجتماعی و پرهیز از بعضی از آداب نکوهیده در تعامل با همگان ضروری توصیف شده است. به دیگر بیان رعایت برخی بایدها و نبایدها فصل مشترک روابط اجتماعی یک مسلمانان با هر انسانی در هر جایگاهی به شمار رفته است که مهمترین آنها به این شرح است:

۱- عدالت؛ چنان که آیه ۲ مائده به صراحت مسلمانان را حتی در تعامل با کافرانی که زندگی مسالمت آمیزی با مسلمانان دارند، به عدالت فراخوانده و به آنان هشدار داده که مبادا از مدار حق خارج شوید که در این صورت به عذاب سنگین الهی مبتلا می گردید.

۲-صداقت، آیه ۳ سوره صف یکی از مواضعی است که برخی مسلمانان را توبیخ نموده که چرا گفتارتان با رفتارتان هماهنگ نیست و به سخنان خود پایبند نیستید.

۳-رعایت ادب؛ به ویژه ادب در برابر کسانی که حقی بر گردن فرد دارند. چنانکه درباره پیامبر اکرم (ص) بارها توصیه به ادب و احترام فرموده و مؤمنانی که از پیامبر پیشی گرفته و اطاعت از رسول را فراموش می‌کنند یا صدایشان را از صدای پیامبر بلند می‌کنند، با سخت‌ترین عبارات توبیخ کرده و حتی اعمال آنان را در مرز نابودی توصیف کرده است. (حجرات / ۱-۵) چنانکه درباره احسان به والدین و مهربانی با آنان نیز توصیه‌های مؤکدی شده است. (اسراء / ۲۲-۲۳).

۴-نیکو سخن گفتن؛ این آموزه اخلاقی گاه با عنوان فرمان به زیبا سخن گفتن با مردم بیان شده (بقره / ۸۳ اسراء / ۵۳) و گاه به شکل نهی از هرگونه بی‌ادبی و درشتی در گفتار تجلی یافته است. چنان‌که از تمسخر، لقب زشت دادن به دیگران، غیبت (حجرات / ۱۱) و درگوشی سخن گفتن نهی شده است. (مجادله / ۷-۱۱).

۵-خدمت به دیگران؛ که تحت عنوان تعاون با یکدیگر در نیکی و احسان در آیات قرآن مطرح شده است. (مائده / ۲) چنانکه خداوند پیامبر را حریص‌ترین فرد در خدمت رسانی و یاری به دیگران وصف نموده؛ (توبه / ۱۲۸) تا جایی که گویی نزدیک است پیامبر از شدت میل به هدایت گری به دیگران جان خود را از دست دهد. (شعراء / ۳).

۶-انفاق؛ در آیات فراوانی به انواع انفاق‌های واجب و مستحب توصیه مؤکد شده (معاارج / ۲۴، بقره / ۲۴۵) که همیشه نیز تنها در قالب کمک مالی نیست؛ بلکه گاهی کمک فکری و مشاوره (شوری / ۳۸) و گاهی همدردی زبانی است.

۷-خوش اخلاقی؛ که یکی از بزرگ‌ترین فضائل آدمی است. چنانکه قرآن پیامبر اکرم (ص) را که الگوی رفتاری مسلمانان است، دارای خلق عظیم، (قلم / ۲-۳) قلبی مهربان (آل عمران / ۱۵۹)، سعه صدر (انشراح / ۱)، شنوا و پذیرای دیگران (توبه / ۶۱) معرفی کرده است.

فهرست منابع

قرآن کریم، ترجمه: محمدعلی رضایی اصفهانی و جمعی از اساتید جامعه‌المصطفی، انتشارات المصطفی، قم: چاپ دوم، ۱۳۸۸.

ابن‌بابویه (صدوق)، محمد بن علی، الأملی، کتابچی، تهران: چاپ ششم، ۱۳۷۶ش.

_____ محمد بن علی، من لایحضره الفقیه، دفتر انتشارات اسلامی، قم: چاپ دوم، ۱۴۱۳ ق.

اسکندری علی، رامین چابکی درزآبای، «عوامل مؤثر در عناصر ارتباطی از دیدگاه قرآن کریم»، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۱.

تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و دررالکلم، مصحح: سید مهدی رجایی، دارالکتب الاسلامی، قم: ۱۴۱۰ ق.

- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، مؤسسه آل‌البت علیهم السلام، قم: ۱۴۰۹ ق.
- دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه دهخدا، تهران: دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۷ ش.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن، انتشارات مرتضوی، تهران: ۱۳۷۴ ش.
- زورق، محمدحسن، ارتباطات و آگاهی، سروش، تهران: ۱۳۸۸.
۱۰. سیاح طاهری، محمدحسین و دیگران، حقیقت مجازی، مرکز ملی فضای مجازی، تهران: بی‌تا.
۱۱. شریف رضی، محمد بن حسین، نهج‌البلاغه، تصحیح: صبحی صالح، هجرت، قم: ۱۴۱۴ ق.
۱۲. طباطبایی، محمدحسین، ترجمه تفسیر المیزان، مترجم: سید محمدباقر موسوی همدانی، دفتر انتشارات اسلامی، قم: ۱۳۷۴ ق.
۱۳. طبرسی، فضل بن حسن، ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تحقیق و ترجمه: رضا ستوده، انتشارات فراهانی، تهران: ۱۳۶۰ ش.
۱۴. طریحی فخرالدین بن محمد، مجمع البحرین، انتشارات مرتضوی، تهران: ۱۳۷۵ ه. ش.
۱۵. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، مصحح: علی‌اکبر غفاری و محمد آخوندی، دارالکتب الاسلامیه، تهران: ۱۴۰۷ ق.
۱۶. مجتهدی نجفی، محمود، درک شبکه‌های اجتماعی، سبحان، تهران: ۱۳۹۵ ه. ش.
۱۷. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، مرآة العقول فی شرح أخبار آل‌الرسول، محقق: سید هاشم رسولی محلاتی، دارالکتب الاسلامیه، تهران: ۱۴۰۴ ق.
۱۸. محسنی، منوچهر، جامعه‌شناسی جامعه اطلاعاتی، نشر دیدار، تهران: ۱۳۸۰ ه. ش.
۱۹. مصباح یزدی، محمدتقی، اخلاق در قرآن، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، قم: ۱۳۹۱ ش.
۲۰. مکارم شیرازی، ناصر، پیام قرآن، دارالکتب الاسلامیه، تهران: ۱۳۸۶ ه. ش.
۲۱. —، تفسیر نمونه، دارالکتب الاسلامیه، تهران: ۱۳۷۴ ش.
۲۲. نراقی، مهدی، جامع السعادات، مصحح: محمد کلانتر، موسسه الاعلمی للمطبوعات، بیروت: ۱۹۶۷ م.